

8. Mámбетnazarov Q. Qaraqalpaq ertekleri haqqında. –Nókis: “Qaraqalpaqstan”, 1981. 120-b.
9. Низаматдинов М. Анекдотлар туўралы бирер сөз. // “Эмиўдэрья”, 1994, №4.
10. Пахратдинов Ю. Өмирбек лаккы хэм юмор-сатрия мәселесине. –Нөкис: “Қарақалпақстан”, 1992. 92-б.
11. Пермяков Г.Л. Основы структурной паремииологии. 1988. – С.29– 32.
12. Привалов В. Өмирбектин күлдирги сөзлери хэм сатиралық, юморлық фольклордың гейпара мәселелери. // “Эмиўдэрья”, 1998, №10.
13. Фарзалиев Т. Азербайджанские народные анекдоты. –Баку: “Улм”, 1971. –С. 121.

РЕЗЮМЕ. Ushbu maqola qaraqalpaq xalq anekdotlarining janriy xususiyatlari va tematik yo‘nalishlari ilmiy talqin qilingan. Maqolada folklorshunoslikning asosiy obyekti sifatida o‘zbek va qozoq latifalari bilan qiyoslash usuli qo‘llaniladi. Maqola, bizningcha, ham nazariy, ham amaliy yo‘nalishlarda ulkan ilmiy ahamiyatga ega.

РЕЗЮМЕ. Статья посвящена научному изучению каракалпакских народных анекдотов, в их жанровых особенностях и тематических направлениях. В статье использован метод сопоставления узбекских и казахских анекдотов, как основные объекты фольклороведения. Статья на наш взгляд имеет огромное научное значение, и в теоретическом и в практическом направлении.

SUMMARY. The article deals with the research of jangric peculiarities and thematical directions of folk jokes in Karakalpak literary world. In the article the jangric features are studied by means of uzbek, kazak folklore – study scientific traditions' that exist up to date. The whole material as the authors consider has a great scientific importance.

УДК: 821.51

ЖИЙЕН ЖЫРАҰ – ИМПРОВИЗАТОР ШАЙЫР

К.Г.Матимов – *филология илимлери бойынша философия докторы*

Әжинияз атындағы Нөкис мәмлекетлик педагогикалық институты

Таянч сўзлар: импровизация, анбана, халқ оғзаки ижоди, жиров-шоир, Жийен жиров.

Ключевые слова: импровизация, традиция, народное творчества, жиров-поэт, Жийен жырау.

Key words: improvisation, tradition, folk art, jirov-poet (bard), Jiyen jirov.

XVIII әсир каракалпак әдебияты тарийхында терең из қалдырған көрнекли ўәкили Жийен жыраў халқымыздың руўхый турмысында сөз хэм саз өнеринде импровизациялық талантқа ийе жыраў, көркем поэтикалық талғамға ийе шайыр, дәўирдің социал-экономикалық, сиясий-жәмийетлик турмысын терең аңлаған, баҳа берген ойшыл, данышпан сыпатында көзге тасланады.

Жийен жыраў дәретиўшилигинен бизиң дәўиримизге «Поскан ел», «Уллы таў» хэм т.б. киши көлемли шығармалары жетип келди. Ол толғаўларды жазып дәретпеген. Халықтың хэм жеке өзиниң басынан кеширген заман қысыўметлерин, әдалатсызлықларды, халықтың аянышлы турмысын, налыш сезимлерин қобыз бенен сөз хэм саз өнерлерин бириктирип синкретикалық усылда импровизациялық уқыбы менен аўызекки дәретип халық алдында жырлап келген. Соның ушын да белгилі алым К.Мәмбетов: - «Жийен жыраў каракалпак әдебияты тарийхындағы XIV-XVIII әсирлерде пайда болған аўызекки әдебиат стилиндегі жеке авторлық хуқыққа ийе болған жыраўлар поэзиясының даўамшысы, сол дәўир дәстүрлериниң ең жетилискен жазба әдебиат пенен байланыстырыўшы ўәкили» [8:102] деп баҳалайды.

Қаракалпак әдебияты тарийхын жергиликли алымлардан дәслепки илимий изертлеў жумысларын алып барған әдебиатшы алым Н.Дәўқараев Жийен жыраў дәретиўшилигин, оның көркем поэтикалық дүньясын, саз (музыка) хэм жыраўшылық таланты бойынша дәслепки илимий-теориялық пикирлерди кең илимий жәмийетшиликке усинды. Әсиресе, оның сөз хэм саз өнериниң жетик маманы, жыраўшылық кәсип бойынша мектеп жаратқанлығы, қахарманлық жыр-толғаўлар, дәстанлардың миллий эпикалық эпос (дәстан) сыпатында жетилисиўинде айрықша әхмийетке ийе тулға екенлигин айрықша баҳалады [4:45]. Себеби, дүнья әдебияты соның ишинде қаракалпак әдебиятының да ерте дәўирдегі сағаларына, жыраў-шайырлар дәретиўшилигине нәзер аўдарсақ көркем өнер түрлери (сөз, саз, актёрлық,) синкретикалық усылда биригип, қәлип-лесе раўажланған. Биз атап өткен синкретикалық белгилер Жийен жыраў дәретиўшилигинде сақанланғаны менен бирге оның көркемлик дүньясында жыр-толғаўларды дәреткенгенде, қолына қобыз алып дәстанға түскенде (атқарғанда) импровизациялық усыллардан шебер пайдаланғанын аңдап отырмыз. Импровизация усылы көркем өнердің барлық түрлеринде (көркем әдебиат, музыка, театр, жиповись, хореография) бар болған көркем әдебий қубылыс болып

табылады. Бул көркем әдебий қубылыс таярлықсыз суўырып салыў, хәзир жуўаплы, төкпе талант, тәбийғый таланттың сол заматта туўылыўы, сөз тапқырлығы кәсийетлерине ийе болады [2:40-41, 3:152].

Белгилі алым К.Мәмбетов ерте дәўирдегі каракалпак әдебиятын изертлеў барасында усы жыраў-шайырлар дәретиўшилигине айрықша тоқтап: «...автор шығарманы өзи жазып, өзи үгит-нәсиятлаўы, өзи саз әспабы менен атқарыў қәбилетине ийе болыўы менен белгиленеди» [7:177] деген еди.

Дүнья жүзиндегі уллы шайырлардың көпшилиги импровизациялық усыл менен шығарма дәретиў қәбилети болған. Мәселен, поляк халқының уллы ойшыл шайыры Адам Мицкевич жазыў менен бирге импровизатор, төкпе талант, суўырып салыў, төгиліп қосық шығарыўға шебер болған. Рус халқының атақлы шайырлары ишинде М.Ю.Лермонтов, А.Кольцов, А.Блок, С.Есенин импровизациялық усыл менен поэтикалық шығармаларын дәретип отырған [5:26].

Көркем аўызекки әдебиатта импровизация дәстүри дүнья халықлары әдебияты тарийхында жүдә ерте заманлардан берли бар болған көркем әдебий қубылыс. Белгилі қазақ алымы Ә.Қоңыратбаев фольклордағы импровизация дәстүрине тоқтап: - «...импровизация өнеринде синкретикалық белги бар. Оның мәниси көркем сөз, ән-күй (саз-нама К.М) бөлинбей бирге жүрген. Професионал айтыўшылар бақсылар (VIII-IX ә.) менен (X-XV ә.) жыраўлар болған десек, оларда төрт түрлі өнер бирлескен. Олар: сөз импровизациясы, ән-күй (саз-нама К.М) импровизациясы, (қобыз, домбыра) актёрлық хәрекет (сахна өнери) хэм ел ғамын ойлайтуғын ойшыл сана» [6:29]-деп атап өтеди. Демек, Жийен жыраў дәретиўшилигинде оның көркем поэтикалық дүньясында усы синкретикалық хэм импровизациялық усыллардың белгилери бар екенлигине даў жоқ.

Жийен жыраў дәретиўшилигиндегі импровизациялық қубылысты биринши рет илимий-теориялық тийкарда түсиндирген әдебиатшы алым К.Алламбергенов:«...алдын-ала ойланып-толғанып отырмастан, сол моменттегі болып атырған жағдайларға байланысly талант пенен шығарған, яғный шығармадағы сүүретленип атырған ўақыялар сол моментинде шайырдың көзи менен көрилип, кеўли менен сезилип, сол моментинде бирден жуўмақластылырып барылады. Буған қосымша, шайырдың импровизатор екенлигин анықлайтуғын бир белги – саз әспабының жәрдеминде қосық шығарыўы

(сол моментинде шығарып, сол моментинде сазға салып айтыуы) десек, Жийен жырау поэмада («Поскан ел») сүүретлеген ўақыяларының барлығын да жол бойында кетип баратырып қобыз бенен толғап берип отырады»[1:36] деп көрсетеді.

Поэтикалық импровизация шайырлық тәбиятқа ийе жырау, бақсы, жыршылардың алдын-ала жобаластырылмаған таярлықсыз бир тема этирапында қосық (жыр, терме, толғау) шығарыуын түсинеміз. Қарақалпақ әдебиятында импровизациялық усыл менен төгилип, ағып, суўырып салып айтыу өнери күшли раўажланғанын фольклор хэм әдебиат тарийхы аркалы биз жақсы билеміз. Сонлықтан да халқымыз импровизациялық талантқа ийе болған шайырларды «акпа шайыр,» «төкпе шайыр» деген халықлық атама берген. Базы жағдайларда шайыр өзиниң шығармаларын саз бенен атқарыу жолы менен дөреткен. Бул өз гезегинде импровизациялық өнердин жемиси еди.

XVIII әсирдеги қарақалпақ әдебияты тарийхында жазба әдебиаттың еле раўажланыу басқышы тар шеңберде қалыуы хэм аўызеки әдебиаттың сақланып турыуы бирақ, жеке авторлық поэзияның қәлиплесиўи менен көзге тасланады. Сол себепли жырау-шайырлар дөретиўшилигине тән болған импровизациялық кубылыстан Жийен жырауда әдебий дөретиўшиликте толғау дөретиўде хэм жырлауда дәстүрге айландырған. Бул өз гезегинде дөретиўшиликтеги ең әхмийетли болған әдебий кубылыслардан болып табылады.

Әдебиатлар

1. Алламбергенов К. Қарақалпақ әдебиятында айтыс. - Нөкис: «Қарақалпақстан», 1989.
2. Ахметов С., Бахадырова С. Фольклорлық терминлердин қысқаша сөзлиги. - Нөкис: «Билим», 1993.
3. Ахметов С., Есенов Ж., Жәрімбетов Қ., Әдебиаттаныу атамаларының орысша-қарақалпақша түсіндірме сөзлиги. - Нөкис: «Билим», 1994.
4. Дәукараев Н. Шығармаларының толық жыйнағы. III том. - Нөкис: «Қарақалпақстан», 1979.
5. Исмаилов Е. Акындар. ҚМКӘБ, - Алматы: 1956.
6. Қоңыратбаев Ә. Қазақ әдебиетінің тарихы. - Алматы: «Білім», 1994.
7. Мәмбетов К. Ерте дәуірдегі қарақалпақ әдебияты. - Нөкис: «Билим», 1992.
8. Мәмбетов К. Қарақалпақ толғаулары. - Нөкис: «Билим», 1995.

РЕЗЮМЕ. Мақолада XVIII аср қарақалпақ адабиетининг улғу вакили Жийен жиrow халқимизнинг миллий маънавий ва маданий ҳаётида сўз ва чолғу ижрочилиги бўйича бадиҳағўй шоир (импровизатор) эканлиги ўрганилади. Жийен жиrownинг қарақалпақ адабиети тарихида тутган ўрни ва импровизация анаънаси йўлида ижод этгани баён этилган.

РЕЗЮМЕ. В статье изучается, что великий представитель каракалпакской литературы XVIII века Жиен жиrow был поэтом (импровизатором) исполнителем в национальной духовной и культурной жизни нашего народа. Жиен жиrow занимает свое место в истории каракалпакской литературы и является создателем импровизации на основе традиции.

SUMMARY. The article studies the great representative of the Karakalpak literature of the 18th century, Djien Zhiron, was a poet (improviser) performer in the national spiritual and cultural life of our people. It is said that Zhien Zhiron took his place in the history of Karakalpak literature and was the creator of improvisation style based on traditions.

YANGI O'ZBEK SHE'RIYATIDA MASNAVIY SHAKLIDA YOZILGAN SHE'RLARDA MUMTOZ RUH

D.I.Nazarova – *filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent*
Buxoro davlat tibbiyot instituti

Tayanch so'zlar: tarse', tazod, tashxis, mubolag'a, tanosib.

Ключевые слова: тарсеь, олицетворение антитеза, гипербола, метафора.

Key words: tarse', tazod, tashxis, mubolag'a, tanosib.

Istiqlol davrida masnaviyda she'rlar bitish va uning qofiyalanish shaklidan foydalanish davr she'riyatida sezilarli jarayonga aylandi. Buni E.Vohidov, S.Sayyid kabi shoirlar ijodida yorqin kuzatish mumkin.

E.Vohidovning "O'zbekiston bog'lariga qaytib keldi bulbullar" she'ri bu jihatdan ahamiyatli:

Bugun sahar bulbullarning chah-chahidan uyg'ondim.

Shohimardon tog'larida bir yayradim, quvondim.

Bir-biriga navbat bermay qo'shiq aytdi bulbullar,

Shukur bo'lsin, bog'larimga yana qaytdi bulbullar [1:382].

Shoir necha zamonlardan beri o'lkasi bulbullardan ayru holligini yozar ekan, keyingi misralarda uning sababini ochib beradi.

Tomigacha paxta ekan elda netar bulbullar,
Osmonidan zahar yoqqan yurtini netar bulbullar!

Куў ағашта сен муңлы,
Адамзатта мен муңлы,
Айтысайық қобызым,
Қобызымды жырласам,
Сен де муңлы қобызым,
Мен де муңлы қобызым,
Көкиректеги шерди тарқатып,
Муңласайық қобызым,
Қолыма алған жолдасым,
Шерди айтқан сырласым,
Айтып жырымды саған,
Қайғылы нама шаламан [8:102].

Жийен жырау дөретиўшилигинде толғау тийкарғы көркем поэтикалық форма болып, жыр (толғау) жырлауда, атқарыуда поэтикалық сөз бенен саз намалары (қобыз) менен синкретикалық хэм импровизациялық усыллар менен жырланған. Әлбетте, жырау толғанып жыр жырлауда аудитория (халық массасы), кеўил күйи хэм импровизациялық усыл оғада зәрур. Импровизациялық укып атқарыу пайытында тәбийий, дөретиўшилик тәжирийбе аркалы туўылады.

Жийен жырау синкретикалық формалардан барынша пайдаланып қарақалпақ мәдениаты тарийхында сөз өнериниң (шайырлық) саз өнериниң (музыка) театр өнериниң (актёрлық) қәлиплесиўинде ең дәслепки формаларын бере алды. Жийен жырау импровизациялық шеберлигиниң нәтийжесинде терме-толғаулары дөретип, қарақалпақ жазба әдебиятының ирке тасын қалауда тийкарғы фигура болып хызмет етти.

Chamanzorlar shudgor bo'lsa, bulbul qandoq yayrasin,

Erk qushchasi erk yo'q joyda qandoq qilib sayrasin.

Bulbul timsolida istiqloal amalga oshganini ifoda etadi.

Mana bu kun bog'larimga qaytib keldi bulbullar,

Hur Vatanga hur qo'shiq aytib ketdi bulbullar [2:125].

Bulbul obrazi o'z tabiiy ma'nosidan tashqari, ramziy ma'noga ega. Mazkur she'rda bulbul istiqloal, ezgulik, go'zallikdir. Demak, istiqloal yurtga erkinlik, ezgulik, go'zallik olib keldi. Shundan shoir:

Men ham endi qalamimni she'rlar uchun charxlayin,

Bu sehrli taronani g'azallarga sharhlayin, -

deydi. Shoir bulbulning zavqqa to'lib sayrashini, ya'ni istiqloalning mustahkam bo'lishini istaydi.

E'tibor berilsa, yuqoridagi satrlarda masnaviyning qofiyalanish shakli to'la saqlangan. Ya'ni "elda", "yurtida", "yayrasin", "sayrasin", "qaytib keldi", "aytib keldi";